

фундаментальним поняттям вітчизняної та світової археології, таким як «гідроархеологія», «господарсько-культурний тип», «політеїзм», «технокомплекс», «доісторичний період», «культурний комплекс», «цивілізація» тощо.

Значний обсяг інформації містять статті, присвячені характеристиці методів природничих наук, що застосовуються в археології («радіовуглецевий метод», «теорія методу ДНК», «термолюмінесцентний метод» та ін.).

Але, безумовно, найвизначніше місце у виданні посідають археологічні культури та основні археологічні пам'ятки України. Саме це робить «Словник-довідник» вдалим доповненням дещо застарілих підручників з археології. Таким чином, публікація цього видання є потрібною та корисною справою, яка певною мірою допоможе реформувати підготовку студентів у вищих навчальних закладах України.

Проте ця справа, на наш погляд, не завершена. З анотації стає зрозумілим, що за межами книги свідомо залишилися проблеми античної, слов'янської та давньоруської археології. Тому вважаємо, що «Словник-довідник» якнайшвидше повинен мати продовження. Додатково видати ще два томи з проблем античної та слов'яно-руської археології, що є традиційним та логічно виправданим. Структура роботи має бути збережена і відповідно складено довідковий апарат.

Визначимо також, що «Словник-довідник» дещо переобтяжений термінами, що мають досить спеціальний характер і в переважній більшості стосуються, насамперед, геології. Необхідні для фахівців терміни, пов'язані із з'ясуванням праці, пошук, виробство та прикрасами, їх деталями, орнаментом та способом виготовлення не можуть бути адресовані студентам, що вивчають основи археології на історичних факультетах, а зрештою слухачам спецкурсів та фахівцям. Тому було б корисно підготувати на основі «Словника-довідника» більш компактний варіант книги, до якого увійшли б статті лише про базові поняття археології, основні археологічні культури та визначні пам'ятки. Такий посібник був би дійсно корисним для студентів усіх вишів, ліцеїв, інститутів, університетів гуманітарного профілю та широкого загалу читачів, що цікавляться проблемами археології та стародавньої історії.

Оцінюючи «Словник-довідник» в цілому, слід ще раз підкреслити високе значення першого вітчизняного енциклопедично-довідкового видання у висвітленні минулого України, що надає необхідну інформацію про археологічні періоди, культури, види пам'яток та категорії інвентаря.

Одержано 11.11.97.

Ju. G. Vinogradov. PONTISCHE STUDIEN. KLEINE SCHRIFTEN ZUR GESCHICHTE UND EPIGRAPHIK DES SCHWARZMEER-RAUMES.— Mainz, 1997.— Verlag Ph. von Zabern.— 703 S., 40 Taf.

А. С. Русяєва, В. М. Зубар

Наукові праці відомого російського історика та епіграфіста Ю. Г. Виноградова вже давно отримали світове визнання. Підтвердження цього є і рецензована книга, в якій зібрано дослідження автора в галузі історії та епіграфіки античного Причорномор'я, головним чином, німецькою мовою. Майже всі статті були вже опубліковані в різних виданнях, в тому числі і зарубіжних, але маловідомих або недоступних широкому загалу антикознавців. Їх об'єднує спільність предмету і авторський підхід, насамперед історизм, до розгляду епіграфічних пам'яток в усьому їх розмаїтті та інформативності.

Книга складається з передмов Ю. Г. Виноградова та Г. Хайнена, завдяки наполегливості якого вона була видана в престижному видавництві «Ph. von Zabern» в Німеччині, шести частин та кількох додатків. У передмові автор подає вмотивоване стисле пояснення щодо назви книги, методу власних досліджень, деяких написаних

© А. С. РУСЯЄВА, В. М. ЗУБАР, 1998

у співавторстві праць тощо. Хоча значну кількість статей присвячено північнопричорноморським полісам, зокрема Ольвії, тут вміщено і спеціальні дослідження, в яких географічно тією чи іншою мірою охоплено майже всі античні міста на узбережжі Понту Евксіньського та сусідніх племен, з якими вони підтримували контакти. Ю. Г. Виноградов розглядає їх на широкому історичному тлі в синтезі різноманітних джерел, які дають можливість глибше відтворити окремі ситуації і явища в античному Причорномор'ї. Йому вдалося падати всій книзі певну гармонійність за наявності тематично і хронологічно різних статей.

Рецензована книга починається з трьох фундаментальних праць, присвячених загальнопонтійським проблемам. На підставі численних епіграфічних пам'яток у них досліджуються проблеми політичної, економічної і культурної єдності еллінів на Понті Евксіньському, показано значення траської епіграфіки для вивчення історії Північного Причорномор'я та історичний розвиток полісів цього регіону в V ст. до н. е. Ці ключові статті, в більшості опубліковані в різних зарубіжних виданнях, були маловідомі широкому загалу істориків і археологів, хоча заслуговують на найбільшу увагу, бо в них Ю. Г. Виноградов розглядає і досить маловивчені питання, своїми ідеями та гіпотезами нашоує на нові дослідження та пошуки.

Друга частина книги об'єднує статті, присвячені Ольвії. Слід особливо підкреслити, що серед усіх античних міст Причорномор'я саме Ольвія, а разом з нею і Березань (Борисфен) з найранішого періоду наукової діяльності Ю. Г. Виноградова носіями провідне місце. Невно тому цю частину книги започатковує давно відома стаття про політичну єдність Березані та Ольвії. Далі в хронологічній послідовності в різних статтях, написаних головним чином на підставі епіграфічних пам'яток, розглядаються питання про наявність варварських імен в ольвійській прозографії VI—V ст. до н. е., політичних відносин Синопля та Ольвії в V ст. до н. е., стела Леокса сина Мельпагора, і скіфо-грецькі контакти на початку V ст. до н. е., ділове та історичне значення орфічних пластинок з цього міста.

Значні роботи про ольвійські почесні декрети IV ст. до н. е. (Качоба і Каллініка, сина Свксена) написані у співавторстві з П. И. Каришковським, заслуги якого автор відзначає в передмові. Для них характерні широка інтерпретація, всебічний розгляд історії Ольвійського полісу на конкретних етапах його розвитку, вдале поєднання найважливіших джерел — літературних, епіграфічних та нумізматичних, які доповнюють одне одне і дають змогу встановити їхню хронологію. Заслуговує на особливу увагу і стаття про похід Зопіріона 331 р. до н. е., написана на підставі новознайденного графіто з поселення Козирка II (співавтор М. В. Головачова). Завершують цю частину здебільшого короткі статті, серед яких відзначимо останні дві частини автора з історії Ольвії перших століть нової ери, зокрема «Ольвія і Траян», «Ольвія і Прусія за часів Севера». До речі, остання з них, як і дві попередні про стелу Леокса та орфічні пластинки, не друкувалися російською мовою.

Проблеми історії Херсонеса Таврійського розглядаються в третій частині книги. Тут вміщено чотири статті, з яких відзначимо фундаментальні праці про поліс, заснований набагато раніше того, який називався Херсонесом (співавтор М. І. Золотарьов), та утворення Херсонеської територіальної держави (співавтор О. М. Щеглов). Першу з них порівняно з минулими виданнями значно доповнено розглядом прозографії та каталогом остраконів з іменами, серед яких визначено дорійські та іонійські, а також наведено чимало областей, де були відомі такі ж чи зовсім близькі імена. Термін «Херсонеська територіальна держава» по суті став класичним після першої публікації цієї статті. Навряд чи зараз можна займатися вивченням історії Херсонеського полісу кінця VI - початку V ст. до н. е. без знання цих основоположних праць.

Четверта частина книги має назву «Боспор», але три з чотирьох статей тут присвячено дослідженню взаємовідносин цієї держави з Ольвією на початку IV ст. до н. е., скіфським царством у Західному Криму та сарматами у II ст. до н. е. та Херсонесом і Римом за часів правління Полемона. Звичайно, передусім привертає увагу стаття про взаємозв'язки Ольвії та Боспору, з властивою Ю. Г. Виноградову старанністю при реконструкції епіграфічних пам'яток і широтою порівняльного аналізу, в ній розкрито складні політичні ситуації, що склалися не лише в Ольвії та Боспорському царстві, але й оточуючих регіонах. На підставі нового документу автор припускає, що ольвіополіти ще у 392 - 389 рр. перебували під владою тиранів і скіфським протекторатом. Оублікований напис, безумовно, має неабияке значення для відтворення і розуміння історичної долі Ольвійського полісу в кінці V — перших десятиліттях IV ст. до н. е. і викличе інтерес багатьох дослідників.

Прекрасне знання джерельної бази дозволило автору детально показати розвиток подій і складних політичних процесів у Боспорській державі за останніх Спартокідів, дати правильну оцінку особі Савмака та причин державного перевороту під його керівництвом. Причому, цікаво, що як і в багатьох інших працях, таке узагаль-

нююче дослідження спричинила лише присвята дочки скіфського царя Скілура Сенамотіс, дружини Геракліда, нещодавно знайдена в Пантікапеї.

У п'ятій частині «Кавказ» розглядається напис на бронзовій плиті з Вані (Колхіда), який раніше було опубліковано Т. С. Каухчишвілі. У багатьох відношеннях його реконструйовано Ю. Г. Виноградовим з детальним доказом власних поглядів на цю цікаву пам'ятку. Вміщено тут і присвятний напис легіонера Емілія Валента Ге Матері Олібрі на вітварі з Вірменії, що стало приводом для широкого кола роздумів і нових поглядів на історичні події римського часу і в цьому районі Причорномор'я.

Нарешті, остання частина книги «Vagia» містить різні за тематикою статті, які вже викликали значний резонанс серед науковців: про перенесення царя Скіла, пластинку декаста із зібрання Ермітажу та грецькі написи на двох казанах з сарматських поховань Донбасу та Поволжя.

Слід звернути особливу увагу, що в кінці кожної статті вміщено примітки та доповнення. У них наводяться стислі відповіді на ті питання, що викликали дискусію, і критичні зауваження щодо інтерпретації та хронології окремих епіграфічних пам'яток. У багатьох випадках наводиться нова література і джерела, що підтверджують давно висловлену думку автора чи її підтримку іншими вченими.

Книгу завершує список з 126 наукових праць Ю. Г. Виноградова, остання з яких, добре знана монографія «Политическая история Ольвийского полиса VII - I вв. до н. э.» (М., 1989), також скоро буде видана німецькою мовою в Берліні. Отже, з великої кількості праць для цієї книги автором відібрано тільки 30. Крім того, її доповнено добротно виконаними ілюстраціями та різними необхідними при користуванні нею додатками: списками особових імен та географічних назв, грецьких імен і понять, посилань на твори античних авторів і видання епіграфічних пам'яток.

У цьому короткому розгляді ми не ставили собі за мету дискутувати з того чи іншого питання, хоча це й можна було б зробити, а тільки проінформували читачів про нове видання цікавої та багатогранної книги Ю. Г. Виноградова. Щодо її оформлення, можна лише зауважити, що визначені у змісті на її початку назви окремих частин не представлені в текстах перед відповідними статтями і художньо не оформлені.

Деякі інтерпретації написів і їх відновлення, вразливість окремих висновків і датувань вже заперечувалися дослідниками одразу ж після їх публікації. Проте, це перш за все свідчить про унікальність і складність епіграфічних пам'яток, котрими зацікавилися вчені різних країн, намагаючись внести до їх вивчення і свою частку. Але при цьому часто забувається, що вони йдуть вже добре торованою стежкою, що їм набагато легше, ніж тому, хто вперше починає досліджувати напис. Ю. Г. Виноградов майже завжди закладає їх першооснову і на високому науковому рівні розглядав не тільки самі написи, а на їх підставі розкривав широку панораму історичних реалій. Особливо вражає його неухильне прагнення показати кожен напис, яким би незначним він не здавався на перший погляд, в його різноманітних аспектах як познаничне історичне джерело з використанням численних аналогій і порівняннями подібних ситуацій в різних регіонах.

Античні держави Північного Причорномор'я останнім часом викликають надзвичайно великий інтерес науковців світу. Це можна пояснити різними причинами, але попри всі політичні розбіжності у минулому між нашими країнами, коли у них не було такої можливості, їх насамперед приваблює багатство археологічних та епіграфічних джерел, неординарність історичного та культурного розвитку периферійних античних держав, які постійно контактували з варварськими племенами. Крім того, не варто приховувати, що незнання слов'янських мов породило серед багатьох зарубіжних вчених думки про те, що наші античні пам'ятки залишаються повністю, а то й слабо вивченими. Однак уже знайомство із зібраними у величезній кількості праць книзі Ю. Г. Виноградова, в яких він часто посилається на різні роботи своїх співвітчизників, його оригінальні наукові розробки та ідеї, безсумнівно, поглиблюють знання про античне Причорномор'я всіх, хто цікавиться його історією та культурою, дозволять спиратися на них, як на документи, перевірені часом та підтвержені новознайденими джерелами. Залишається лише привітати автора з цією визначною подією в його житті, а також його видавців, які разом зробили значний внесок у розвиток світового антикознавства.

Одержано 20.01.98.